

Ki nevet?

Szerzetesség és nevetés

A mai olvasót minden bizonytalansággal megglepi az az egyértelmű határozottság, amivel Benedek elutasítja a nevetést. Mindjárt a Regula 4. fejezetében kétszer is említést tesz nevetéssel kapcsolatos fenntartásairól: „Ne mondj hiábavaló vagy nevetésre ingerlő szavakat.” [*Verba vana aut risui apta non loqui.*] (4,53) „A sok vagy túlzó nevetést ne kedveld.” [*Risum multum aut excussum non amere.*] (4,54) Ez esetben azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a 4. fejezet lényegében egy olyan összefoglaló erénykatalógus, amelyet a keresztségre készülőknél (kathekumeneknél) szoktak adni az ősegyházban, a hetvennégy eszközt felsoroló lista „instrumentumait” nagyrészt a Szentírás konkrét mondataira – tanácsaira, utasításaira – hivatkozva sorolja fel a Regula, de pl. minden további nélkül megőrzi a Tízparancsolatból azokat a parancsokat is, amelyeket első látásra kevésbé érzünk életszerűnek egy szerzetesi közösségben (pl. „ne ölj”, „ne törj házasságot”). Ugyanakkor látszik, hogy ez a felsorolás igyekszik egyesíteni a keresztény beavatás „kezdő” és „haladó” szintjét, hiszen belekerül a benedeki spiritualitás talán legalapvetőbb eszköze is: „Semmit elébe ne tégy Krisztus szeretetének.” (4,21) Egy különleges gyűjteménnyel van tehát dolgunk, ahol egyaránt megjelenhetnek a korai kereszténység és a korai szerzetesség nevetéssel kapcsolatos fenntartásai.

Érdekes módon a nevetés témája hamarosan újra előkerül majd az alázatosság fokairól szóló 7. fejezetben. Itt – ahogy erre Söveges Dávid is felhívja figyelmünket kommentárjában¹ – a „humilitas” többet jelent, mint amit ma egyszerűen a magyar „alázat” szón értünk, értelmezésekor ugyanis nem tekinthetünk el annak a spirituális tapasztalatnak a hangsúlyozásától, amely – mindenféle gnosztikus kísértésnek ellenállva – a „humus”, a föld, a teremtettség elfogadásában, sőt: élményében látja a keresztény és szerzetesi út referenciáját.² A 7. fejezet – a Prológus mellett – a Regula leghosszabb fejezete. Ebben már nem keveredik a „kezdő” és a „haladó” szint, és szándéka szerint semmi esetre sem a „basic”, hanem legalább „intermediate” szint eszközeinek („instrumentumainak”) összefoglalása, amely a szimbolikus tizenkét fokú skálán fogalmazódik meg. Éppen ezért érdekes, hogy Benedek mindjárt két fokot is szentel ennek a kérdésnek: „Az alázatosság tizedik foka, ha nem hajlandó és kész a nevetésre könnyen, hiszen írva van: »A bolond fölemeli hangját a nevetésben« (Sir 21,20).” [*Decimus humilitatis gradus est, si non sit facilis ac promptus in risu, quia scriptum est: Stultus in risu axaltat vocem suam.*] (7,59) Majd pedig mindjárt utána: „Az alázatosság tizenegyedik foka, ha a szerzetes beszéd közben szelíden és nevetés nélkül, alázatosan és komolyan keveset és okosat szól, és nem lármás a hangja, amint az egyik írás tartja: Kevés szavából ismerhető föl a bölcs.” [*Duodecimus humilitatis gradus, si, cum loquitur monachus, leniter et sine risu, humiliter cum gravitate vel pauca verba et rationabilia loquatur, et non sit clamorus in voce, sicut scriptum est: Sapiens verbis innotescit paucis.*] (7,60-61) Mindezek után azonban már nem lehet kétségünk afelől, hogy a nevetés kérdése az „intermediate” szinten is fontos szerepet játszik, és egyértelműnek tűnik, hogy az ide kapcsolódó szerzetesi tapasztalat nyomán is komoly fenntartások övezik.

1 *Szent Benedek Regulája*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005 (Söveges Dávid fordítása) – a Regula szövegét ez alapján idézem.

2 Egyik legszebb megfogalmazása: „A testi vágyak között is higgyük el, hogy mindig jelen van bennünk az Isten, amint a próféta az Úrnak mondja: »Előted minden vagyódásom« (Zsolt 37,10).” (7,23)

Nem kerülheti el figyelmünket azonban a kérdés harmadik előfordulása a hallgatásról [„taciturnitas”]³ szóló hatodik fejezetben. Itt a tréfálokzásban és a nevetésben Benedek a hallgatás ellenségét, a koncentráció és figyelem kiközösítésének veszélyét látja, éppen ezért egyértelműen és határozottan fogalmaz: „Az illetlen tréfálokzást pedig és a haszontalan, nevetésre ingerlő szavakat mindenünnen örökre számúzzuk, és nem engedjük meg, hogy a tanítvány ilyen beszédekre nyissa száját.” [*Scurrilitates vero vel verba otiosa et risum moventia aeterna clusura in omnibus locis damnamus et ad talia eloquia discipulum aperire os non permittimus.*] (6,8)

Mivel magyarázzuk ezek után, hogy ugyanakkor mind a Szentírás,⁴ mind a korai szerzetesség történetei tele vannak finom humorral, iróniával, és általában soha nincs olyan érzésünk, hogy bármelyik is nélkülözné az erre való fogékonyságot?

Mindenekelőtt talán azzal, hogy a nevetés szó a bibliai hagyományban szemantikailag igen sokrétű. A héberben pl. ugyanaz a szó jelenti, ha valaki (gúnyosan?) felkacag (pl. Sára, amikor a három vándor megjósolja neki Izsák születését: Ter 18,12), ha valaki tréfálokzik, viccelődik, mókázik (Lót vejei pl. azt hiszik, hogy tréfálokzik, amikor költözésre bíztatja őket: Ter 19,14), ha játszik (Izmael Izsákkal játszik, amit Sára nem néz jó szemmel: Ter 21,9), ha úgy játszik, hogy a többiek szórakoztatására sportgyakorlatokat mutat be (pl. Sámson, amikor kivezetik a börtönből: Bir 16,25), de a szerelmi játszadozást is (pl. amikor Abimelek megpillantja Izsák és Rebekka szerelmes játszadozását: Ter 26,8).⁵

- 3 Ahogy söveges Dávid írja: „A Regula megkülönbözteti a *taciturnitast*, a hallgatást és a *silentiumot*, a csendet. Az előbbi magatartás, az utóbbi bizonyos helyeken előírt gyakorlat.” (I. m. 34.)
- 4 Jean Grosjean pl. lefordítja és az irónia különféle megjelenései szempontjából végigelemzi a János-evangéliumot, s ezt írja: „János kedvét leli abban, hogy kiemelje Jézusnak egy olyan igen személyes vonását, amit a szinoptikusok csak futólag érintenek: azt az igen sajátos iróniát, ami hol gyöngédséggel, hol ellenségességgel, hol csodálkozással, hol szenvedéssel keveredik.” (Grosjean, Jean: *L'ironie christique – Commentaire de l'Évangile selon Jean*, Gallimard, 1991, 28.)
- 5 Vö. *The New Brown, Driver, Briggs, Gesenius Hebrew and English Lexicon*, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 1906, repr. 1979 – “šāḥaq” szócikk.

A mi szempontunkból mégis Sára nevetése (amely végül Izsák nevének jelentését is adja) lesz a meghatározó, hiszen magán viseli azt a fensőbbiséget, amely a nevetőt és a kinevetettet emberi viszonyukban pozicionálja: aki nevet – az élet ismerete szempontjából, szellemileg és/vagy fizikailag – fölébe kerekedett a másiknak. Ha ezen a szálon megyünk tovább, akkor a „nevetés” és a „játék” jelentése úgy kapcsolódhat egymáshoz, hogy a kinevető verbálisan (játék)tárggyá alacsonyítja a kinevetettet, vagyis megfosztja emberi méltóságától, mindeközben saját hatalmi pozícióját pedig evidenciával ruházza fel. Történhet mindez szemtől-szemben, amikor a gúnyos nevetés a fizikai erő (terror) biztonságából zajlik, és történhet a kinevetett ember háta mögött, amikor viszont a fenti viszony inkább imaginárius. Az első a kegyetlenebb, a második pedig a kegyetlenség virtuális körülmények közötti kiélését jelenti.

Mind az Ó-, mind az Újszövetség Istennek tartja fenn a végső nevetés jogát (Sára történetében az asszony nevetése válik a csoda alapjává), mert Isten kigúnyolja majd a gúnyolódókat – ahogy a 2. zsoltár írja: „Aki az égben lakik, mosolyog rajtuk, kineveti őket az Úr.”

Bár Benedek szentírási érvként Sirák fia könyvét idézi az Ószövetségből (Sir 21,20), s ezzel a véleménnyel egybehangzik a Prédikátor véleménye is, aki a nevetést bolondságnak tartja (2,2), és ezt írja: „Jobb a szomorúság, mint a nevetés, ha komoly az arc, rendben a szív.” (7,3).⁶ Ugyanakkor számos ellentétes példát is hozhatnánk az Ószövetségből a nevetésre, amikor a nevetés *a jövőben beteljesülő* ígéretként,⁷ Istennek az őt kigúnyolók feletti nevetéseként,⁸ de szinte minden esetben – a szabadulás vagy a polémiában valóban győzelem gesztusként – megkönnyebbülésből fakad. S valószínűleg a boldogságmondások markáns megfogalmazásai („Boldogok vagytok, akik most sírtok, mert nevetni fogtok.” / „Jaj nektek, akik most nevettek, mert sírni és jajgatni fogtok.” – Lk 7, 21b és 25b) is hozzájárultak annak a vélemény-

6 Azt azért mégsem tagadja, hogy „van ideje a sírásnak, és van ideje a nevetésnek” (3,4).

7 Pl. Zsolt 52,8

8 Pl. Zsolt 2,4; Péld 3,34

nek a kialakulásához, miszerint Jézusról soha nem írja a Szentírás, hogy nevetett, éppen ezért a nevetés evidens módon idegen a kereszténységtől. Ez alapján úgy tűnik, hogy bár a nevetésnek a görög antikvitásban katartikus szerepe volt, a zsidó-keresztény hagyomány gyanakvással és elutasítással tekintett rá, s ennek nyomán – ahogy Annick de Souzenelle írja – „a harag és a nevetés lesz majd az a mód, ami a tisztátalan ember rendelkezésére áll, hogy kioltsa magában az Egység misztériumának visszhangját. »Tisztátalanon« azt értjük, aki elzárkózik igazi hivatásától. De mind a harag, mind a nevetés megöli az életet.”⁹

A nevetés, nevetgélés, tréfálgozás, hahotázás valami olyasfajta vadságot és idegenséget képvisel a korai szerzetesi hagyományban – nemcsak Pachomiusnál, Cassianusnál és Nagy Szent Vazulnál, hanem a pl. a buddhista szerzetességben is –, ami egyrészt a belső összeszedettséget, figyelmet és koncentrációt veszélyezteti, másrészt pedig éppen a kinevetés, gúnyolódás, pletyka és kíméletlen beszéd által a világ és a másik ember tiszteletét ássa alá. Nagy Szent Vazul pl. amikor elítéli a hangos nevetést, egyúttal biztat a derűre és mosolyra. Nagyon érdekes az alábbi *apophtegma*, amely az 5. századi egyiptomi szerzetesség egyik nagy alakjához, Poimén abbához kapcsolódik: „Poimén abba mesélte, hogy egy testvér megkérdezte Simon abbát: »Ha elhagyom a kunyhómat, és testvéreimet szétszórta találok, vele együtt én is szétszórta leszek, ha pedig nevetve találok őt, én is vele nevetek. Ha ezután visszamegyek kunyhómba, nem találok nyugalmat.« Erre így szólt az öreg: »Azt akarod, hogy amikor elhagyod a kunyhódat, te is neved, ha az embereket nevetve találsz, vagy te is beszélj, ha beszéd közben találsz őket, a kunyhóba való belépéskor pedig olyan legyél, mint amilyen azelőtt voltál?« Erre megkérdezte a testvér: »De mit tegyek?« Az öreg így szólt: »Benn is légy éber, kinn is légy éber!«”¹⁰ A történetből két dolog következik: egyrészt, hogy sem a dekoncentrátság

9 Souzenelle, Annick de: *Le symbolisme du corps humain*, Albin Michel, Paris, 2000 (3), 416

10 *A szent öregek könyve*, Bizantológiai Intézet Alapítvány, Budapest, 2001, 711. Poimén 137, 284. (Baán István ford.)

állapota, sem a nevetés (nevetgélés) gyakorlata nem ismeretlen ebben a közegben sem; másrészt pedig, hogy a nevetés megítélése annak ellenére sem pozitív, hogy mind Pimén abba, mind Simon abba meglehetősen empatikusan viszonyul a történet szereplőihöz. Az ajánlott éberség pedig a lélek nyitottságának és figyelmének megőrzésére vonatkozik, ami a sivatagi istentapasztalat alapja. Egy másik *apophtegma* pontosan fogalmaz, amikor Kroniosz abba szájába adja ezt a magyarázatot: „Ha a lélek józan és távol tartja magát a szétszórtságtól, felhagy saját elképzeléseivel, akkor az Isten érkezik el hozzá, s azután képes szülni, mivelhogy különben meddő.”¹¹ A pusztai szerzetesség úgy tartja, hogy a legnagyobb kísértés a keresztény számára az ítélkezés, amikor az egyik ember elítéli a másikat, magát pedig többre tartja nála. Az aszketikus gyakorlatok éppen ezért többnyire az ítélkezés vágyának leépítését szolgálják, s az egész spiritualitást áthatja az a szemlélet, ahogy Mózes abba fogalmazza meg ennek normatív igényét: „Ha ugyanis ügyelnénk arra, hogy lássuk saját bűneinket, nem látnánk felebarátaink bűneit. Hiszen balga az az ember, akinek saját halottja van, de otthagyja és elmegy, hogy felebarátja halottját sirassa. Érzéketlenné válni felebarátod iránt, azt jelenti: hordozni bűneidet, és egy emberrel sem törődni, hogy ez jó vagy az rossz. Senkivel se tegyél rosszat, és senkiről se gondolj rosszat szívedben! Senkit se vess meg, aki gonoszat cselekszik; de ne érts egyet senkivel, aki gonoszat tesz felebarátjának, és ne örülj együtt olyan valakivel, aki gonoszat tesz felebarátjának! Ne beszélj senki ellen, hanem mondd: az Isten ismer mindenkit! Ne csatlakozz a gyalázkodókhoz! Ne örülj gyalázkodásának, de ne is gyűlöld azt, aki felebarátját gyalázza! Ezt jelenti az, hogy *ne ítélkezz*. Senkivel ne ellenségeskedj, ne ápolj ellenségeskedést szívedben! Ne gyűlöld azt, aki felebarátjával ellenségeskedik! Ezt jelenti ugyanis a béke.”¹² Ebben az összefüggésben a (ki)nevetés minden valószínűség szerint olyan viszonyt jelöl, amely a „valaki ellen beszélni”, a „valakit kigúnyolni” és a „valakit gyaláznai” kategóriájába kerülne, éppen azért nem elfogadható.

11 I. m. 435. Kroniosz 1., 185

12 I. m. VII. Mózes 18d, 222

Mindezek után nem mehetünk el szó nélkül amellet, hogy úgy tűnik, a 13. században Assisi Szent Ferenc behozza a nevetést és vidámságot a nyugati szerzetességbe: Isten bohócának tekinti magát és követőit, és a koldulásig fokozott szegénységet teszi létalapjává. A gesztus egyszerre szembefordulás az önmagát túlon túl komolyan vevő spirituális gyakorlattal és azonosulás a városi szegények új társadalmi rétegével. A szegények és hajléktalanok sorsának önkéntes vállalása a nevetés forradalma által valósul meg. Ferenc lényegében végrehajtja a pusztai attitűd újraértelmezését: a sivatag már nem az egyiptomi sivatag, hanem a kialakuló európai város,¹³ s az ítélkezésről való lemondás új útja, ha a társadalmi hierarchia legaljára helyezük magunkat – s tesszük mindezt úgy, hogy helyzetünket közben nem keserűséggel, hanem örömben szemléljük. Ahogy Ferenc mondja: „*paupertas cum laetitia*”, örömmel megélt/vállalt szegénység. Nem szabad elfelejtenünk, hogy egy olyan Európa születésénél vagyunk, amely elindul a jólét, a pénz, a kereskedelem és a tudomány útján. Jacques Le Goffe Szent Ferenc-monográfiájában írja:

A kisebb testvérek angliai megtelepedéséről szóló írásában Thomas of Eccleston jó néhány esetben tesz tanúságot a testvérek vidámságáról, amely olykor kissé erőltetettnek, máskor túlzónak tűnt.

Miután Canterburyben kialakították rendházukat, este tüzet raktak, s azt körülülve levest [potus] főztek. Ám hiába adogatták körbe az edényt, nem tudtak inni belőle, mivel az étel besűrűsödött. Ezért aztán temérdek sok vízzel felhígították, majd nagy vígan megitták [et sic cum gaudio biberent]. Sarumban, a kolostor konyhájában, amint hozzáláttak vacsorájukhoz, kiderült: a szörnyű kotyvalék [faeces] szinte ehe-

13 Ahogy Jacques Le Goffe fogalmaz: „Sokak szerint a középkori nyugati világ a 13. században jut el fejlődése legmagasabb fokára. A tetőpontok és a hanyatlások vitatható kérdéskörétől most eltekintve le kell szögeznünk, hogy a 13. században szilárdult meg a keresztény világnak az előző századokban kibontakozott személyisége és ereje. És ekkor alakul ki az is, amit tágas történelmi perspektívában európai modellnek nevezhetünk. Tény, hogy ez a modell sikereivel és problémáival együtt európai.” Le Goffe az eredmények között első helyen említi a városok fellendülését. (Le Goffe, Jacques: *Európa születése a középkorban*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2008, 135. (Sujtő László ford.)

tetlen. Ezen jól derülve, kacagva [cum tanta jocunditate et laetitia] lakmároztak belőle, még tréfásan kínálgatták is egymást.

Oxfordban az ifjú szerzetesek vidáman és derűsen éltek [iocoondi et laeti], így alig tudták elejét venni, hogy nyomban kacagásban törjenek ki, ha csak egymásra néznek [ut vix in aspectu mutuo se temperarent a risu]. Előfordul, hogy a nevetés ragályként terjedt, s a szigorú fegyelmezés, a megvesszőzés sem vezetett eredményre. Csodának kellett történnie, hogy a járványszerű kacagás abbamaradjon.

Idézhetjük még Peter of Tewksbury tréfás szavait, melyeket egyik testvérhez intézett: „Három dolog kell az e világi üdvösséghez: eledel, alvás és játék.”¹⁴

Érdekes módon visszajutottunk a játékhoz, s a játékból fakadó nevetéshez. Ferencnél ez a játék és ez a nevetés már nem a győzelmet, nem a felülkerekedést szolgálja, hanem sokkal inkább a nincstelenség időtöltése, azoknak az önfeledtsége, akiknek sem kedvük, sem esélyük nincs ahhoz, hogy valóságos társadalmi presztízsrre tegyenek szert. A nevetés itt nem a győztes nevetése, hanem a vesztesé, aki nem e világtól várja az üdvösséget, és akít az Isten tesz majd győztessé. És mivel ebben ő mérhetetlenül biztos, nem esik neki nehezebbre elviselni a vesztes állapotot, sőt, kifejezetten öröme szolgál, hiszen a szabadság mámorító élményét tapasztalhatja meg benne és általa.

Varga Mátyás

14 Le Goffe, Jacques: *Assisi Szent Ferenc*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 192. (Szilágyi András ford.)